

Glazbene aktivnosti s osobama s Down sindromom

Križanić, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:048058>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Klara Križanić

**GLAZBENE AKTIVNOSTI S OSOBAMA S DOWN
SINDROMOM**

Završni rad

Petrinja, rujan, 2021.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Petrinja)**

Klara Križanić

**GLAZBENE AKTIVNOSTI S OSOBAMA S DOWN
SINDROMOM**

Završni rad

**Mentor rada:
doc. dr. sc. Jelena Blašković**

Petrinja, rujan, 2021.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. BENEFICIJE GLAZBENIH AKTIVNOSTI	2
2.1. Značaj glazbe za motorički razvoj djece	2
2.2. Značaj glazbe za kognitivni razvoj djece	3
2.3. Značaj glazbe za socioemocionalni razvoj djece	4
2.4. Glazbene aktivnosti s djecom.....	4
2.4.1. Vrste glazbenih aktivnosti.....	6
3. DJECA S POSEBNIM POTREBAMA	7
3.1. Obrazovanje djece s posebnim potrebama u Republici Hrvatskoj.....	10
3.2. Sindrom Down	11
3.3. Kompetencije odgojitelja za rad s djecom s posebnim potrebama	11
4. GLAZBENA TERAPIJA.....	13
4.1. Utjecaj glazbe na djecu s posebnim potrebama	14
4.2. Načela glazbene terapije	15
4.2.1. Načelo slušanja	15
4.2.2. Načelo promatranja	16
4.2.3. Načelo upijajućeg uma	17
4.2.4. Načelo kretanja	17
4.2.5. Načelo elemenata glazbe	17
4.2.6. Načelo postupnosti	19
4.2.7. Načelo četiri stupnja	19
4.1.8. Načelo glazbeno – scenskog izraza	19
5. KLINIČKE OSOBITOSTI OSOBA SA SINDROMOM DOWN	21
5.1. Utjecaj glazbe na osobe s Down sindromom	23

5.2. Poštivanje različitosti	24
5.4. Iz kuta bližnjih.....	26
6. ZAKLJUČAK.....	28
7. LITERATURA	29

SAŽETAK

Glazba je prisutna u životu svakog čovjeka, a posebnu dobrobit ima za djecu svih dobnih skupina. Djeca se izražavaju kroz glazbu, uče uz nju te se izgrađuju kao osobe. Važnost glazbe u svakodnevnom životu je velika i izražavanju djece kroz glazbu se treba posvetiti što više pažnje. U vrtiću je glazba sastavni dio dječjih aktivnosti i dječje igre. Djeca kroz glazbu, pokret, pjesmu i ples usvajaju i lakše shvaćaju poruke, primaju informacije koje im odgojitelj nastoji prenijeti. S obzirom na tako veliki značaj glazbe, može se reći kako se dijete odgaja kroz glazbu i sve njene elemente. Odgojitelji imaju veliku zadaću u prenošenju znanja kroz svoje zalaganje, učenje te najbitnije, kroz primjer koji oni sami daju djeci. Djeca koja imaju dijagnostičiran Down sindrom imaju poteškoća s jezičnim, motoričkim, socijalnim i emocionalnim razvojem. Upravo zbog onoga toga glazba ima bitnu ulogu u njihovom životu. Glazbene aktivnosti uvelike koriste u integraciji djece s posebnim potrebama u odgojno-obrazovnim ustanovama. Postoje različiti oblici glazbenog pristupa odgoju djece s Down sindromom putem glazbenih aktivnosti.

Ključne riječi: djeca, Down sindrom, glazba, glazbena terapija, glazbene aktivnosti, odgojitelji

Musical activities of people with Down syndrome

SUMMARY

Music is present in life of every human, but it's special benefit reflects on children of all ages. Children express themselves through music, they learn with her and build themselves as persons. The importance of music in everyday life is big and as much attention as possible should be directed towards children expressing through music. In kindergarten, music is an integral part of children's activities and children's play. Through music, movement, song and dance, children adopt and understand messages more easily and knowledge that the preschool teacher tries to convey to them. Given the great importance of music, it can be said how a child is raised through music and all its elements. Preschool teachers have a great task in transmitting knowledge through their commitment, learning, and most importantly, through example that they give to children. Children diagnosed with Down syndrome have difficulties with language, motor, social and emotional development. That is why music have essential role in their lives. Musical activities are of great use in the integration of children with special needs in educational institutions. There are different forms of musical approach to raising children with Down syndrome through musical activities.

Key words: children, Down syndrome, educators, music, music therapy, musical activities

1. UVOD

Glazba je jedno od osnovnih sredstava u pristupu djeci s teškoćama u razvoju. Pomoću njenih elemenata dijete uči razlikovati zvuk od tišine. Terapija glazbom uvelike pridonosi dječjem razvoju i stvara pozitivnu sliku djeteta te mu omogućuje da ono upozna sebe i svijet oko sebe. Poticanje i igra djeteta s glazbom neizmjenjivo je bitna za zdravlje čovjeka, olakšava lakšu komunikaciju, doprinosi boljem raspoloženju, pobuđuje apetit i omogućuje lakše spavanje. Glazba također pomaže u oslobađanju zarobljenih emocija te ih nastoji izvući na površinu. Uvelike je bitno svakom djetetu omogućiti opuštanje kroz glazbu i izražavanje svojih emocija kroz poticanje dok im prethode glazbeni elementi (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

Sindrom Down ima u svim svojim stanicama jedan kromosom, koji je na broju 21, više. On se najčešće javlja kod djece čije majke imaju 35 godina ili više. Kod osoba sa sindromom Down povećan je rizik oštećenja sluha i usporen je razvoj jezičnih sposobnosti. Upravo je zbog ovih stavki bitno praćenje, obrada i prevencija svih mogućih nastajanja dodatnih problema i poteškoća. Primjena glazbe i svih njenih elemenata je vrlo važan segment kako bi se potaknuo njihov kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj. Kod osoba s Down sindromom glazba uvelike povećava njihovu koncentraciju i može djelovati na dijete veoma pozitivno. Razvijaju se pozitivne emocije, dijete je živahnije i poletnije te kroz glazbu proživljava i izražava sve ono što ne može kroz riječi. Glazba također potiče koncentraciju i zadržava dijete da duže vremena ostane na istoj aktivnosti. Glazbom se postiže bolja discipliniranost i motiviranost. Ona je toliko moćna da pomaže organizirati vlastite misli i osloboditi nas stresa, stresnih situacija i negativnih događaja (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

Odgojitelji trebaju veliku pažnju usmjeriti na svu djecu, a posebice na djecu s teškoćama u razvoju. Kvalitetan odgojitelj treba dati mogućnost svakom djetetu na slobodno izražavanje i zadovoljavanje njegovih osnovnih potreba. Veoma je važno svakom se djetetu posvetiti individualno i oslušivati njegove potrebe koje će se na kraju i zadovoljavati. Svaka potreba određenog pojedinca treba biti prilagođena aktivnostima koje odgojitelj pažljivo osmišljava i provodi kako bi se dijete što bolje osjećalo i kako bi u tim aktivnostima pronalazilo izvor zabave, a i ono bitnije, izvor gdje se ostvaruje i razvija kao osoba.

U ovom radu prikazati će se poteškoće koje prate osobe s Down sindromom te će se ukazati na važnost glazbe u njihovom razvoju.

2. BENEFICIJE GLAZBENIH AKTIVNOSTI

Glazba djeluje različito na svakog čovjeka, no, kolika god ta različitost bila, ona pomaže svakom čovjeku u izvršavanju svakodnevnih radnji i dužnosti. Pridonosi boljem raspoloženju, olakšava put kroz život te pomaže u komunikaciji i doprinosi boljem društvenom razvoju. Prvi doticaji s glazbom su od iznimne važnosti te je vrlo važno poticati djecu glazbom za njihovo duševno zdravlje. Također, veoma je bitno odabrati pravilnu glazbu te ju prilagoditi dobi djeteta kako im ne bi bilo prejednostavno/prezahtjevno (Breitenfeld i Majsec-Vrbanić, 2008).

Već u dobi od dva mjeseca djeca su sposobna pogoditi visinu i glasnoću majčine pjesme, dok s četiri mjeseca pogađaju i ritmičku strukturu. Ustanovljeno je da je novorođenčad puno više predodređena za druga svojstva govora, a to nisu osnovna svojstva, već mnoge kreativne značajke. Dokazano je da će dijete biti inteligentnije ako što više poticaja prima putem glazbe i svih njenih elemenata i značajki. Upravo se zbog toga i govori o velikoj važnosti glazbe na svu djecu. Od velike je važnosti i razmišljanje o samoj glazbi i tišina koja treba uslijediti nakon slušanja (Breitenfeld i Majsec-Vrbanić, 2008).

2.1. Značaj glazbe za motorički razvoj djece

Kretanje je bitno u aktiviranju mentalnih sposobnosti. Ono utvrđuje i povezuje novu informaciju i primljeno iskustvo u neuronsku mrežu. Od velikog je značaja i za sve radnje i aktivnosti kojima izražavamo kako sami sebe, tako i svoje znanje i razumijevanje (Kiš-Glavaš, 2016). Pokret je osnovni uvjet za svačiji život, njegovo opažanje, djelovanje, mimiku, održavanje tijela i za socijalno ponašanje. Kroz pokret se iznimno puno može naučiti te je on bitan za učenje u svakom dijelu života.

Dječji razvoj i pokret su vrlo usko povezani upravo iz razloga što pokret daje djeci potpunu slobodu kako bi sami dodirnuli ekstreme i kako bi se sami pokušali razviti, a da toga nisu ni svjesni. Djeca vole da ih se diže, grli, gura i upravo iz tih razloga vole skakati, trčati, plesati i stalno se kretati. Zbog toga se može reći kako je kretanje „hrana” dječjem mozgu.

Iskustva djece u njihovih prvih nekoliko godina života mogu imati značajan i dugotrajan utjecaj na njihov život i razvoj. Kada se govori o utjecajima glazbe, pokreta, plesa, pjesme ili bilo čega drugoga na djecu, potrebno je spomenuti kako su djeca najbolji učitelji i poticatelji jedni drugima u ostvarenju kroz mnoge segmente. Potrebno je osigurati mogućnost pomaganja svojim vršnjacima, ali i surađivanje i uzajamnu pomoć svih dobnih skupina (Kiš-Glavaš, 2016).

Mala će djeca vrlo rado prihvatiti pomoć starije djece, dok su se u mlađim danima većinom oslanjali samo na svoje odgojitelje. Starija djeca se osjećaju važno i odgovorno te stječu samopouzdanje koje im služi kao daljnji poticaj da postignu još više, a time i pomognu mlađima od sebe. U vrtićima uvijek postoji dobra suradnja između djece, no, kada se govori o značaju pokreta za dječji razvoj, treba im se osigurati i dovoljno prostora kroz njenu dobru organizaciju koja će djecu još više zbližiti i približiti njihovim ciljevima (Miljak i Vujičić, 2000).

2.2. Značaj glazbe za kognitivni razvoj djece

Psihologija glazbe se bavi značajem glazbe za kognitivni razvoj djeteta. Ona proučava pravila i glazbene aktivnosti, odnos između glazbenih pojava i psihološke zakonitosti i opažanja. Utvrđeno je kako kroz ritam djeca brže progovore, tako da se može reći kako glazba ima pozitivan učinak na kognitivni razvoj djeteta. Povezanost između glazbe i kognitivnog razvoja istraživao je Jean Piaget kroz svoje teorije. Nadalje, to što je veza između kognitivnog razvoja i glazbe velika, to ne mora značiti da ona ne može utjecati i na neke ne glazbene aktivnosti. To se najčešće uviđa kada se radi o djeci koja su bila izložena podučavanju u nekom dužem vremenskom periodu. Učenje glazbe podrazumijeva duga razdoblja usmjerene pozornosti, čitanje notacija u glazbi, pamćenje dužih glazbenih cjelina, rad na ekspresiji pri izvođenju glazbe i njenih djela te ostalo. Upravo ta kombinacija različitih iskustava ima pozitivan učinak na kognitivne sposobnosti osobe, pogotovo kada je u razdoblju djetinjstva jer je tada mozak još osjetljiv na utjecaj (Nikolić, 2017).

Kod djece s teškoćama u razvoju posebno je to što ona puno bolje uče bez dodatnog vođenja i objašnjavanja, no, kada se susretnu s nečim novim, izbjegavaju dodatni napor i humorom i smijehom prikrivaju neznanje i potiskivanje u sebe. Dijete se ne smije požurivati i treba mu se osigurati dovoljno vremena za obavljanje pojedine aktivnosti. Kako bi aktivnost

bila što bolje provedena, na početku ju je potrebno demonstrirati vizualnim putem, a ne auditivnim ili taktilnim. Uz to je poželjno da dijete ima partnera u učenju koji će ga poštivati i poticati na sve bolji rad (Čulić i Čulić, 2009).

2.3. Značaj glazbe za socioemocionalni razvoj djece

Sporazumijevanje je preduvjet za razvoj socijalizacije kod djece s teškoćama u razvoju. Kako bi dijete izrazilo svoje potrebe, misli i želje služi se govorom. Majka je glavni poticatelj govora i socijalizacije u ranom dječjem razvoju. Već tijekom prve godine života dijete će uspostaviti odnos topline sa svojim vršnjacima, ali i s drugima koji ga okružuju. Postoji šest osnovnih emocije, a to su sreća, tuga, strah, ljutnja, iznenađenje i gađenje, a razlika u njihovom izražavanju kod djece normalnog razvoja i djece s teškoćama u razvoju je u tome što ih djeca s teškoćama u ranoj dobi duže zadržavaju te burno i kratkotrajno reagiraju. Poticanje socijalnog i emocionalnog razvoja djece može se primijeniti kroz pjesmice sa specifičnim tekstovima koje djecu potiče na komunikaciju, ali i na kontakt očima. Djeci treba postavljati jasne ciljeve i točno im dati do znanja što se od njih traži. Treba izbjegavati nedosljednost i popustljivost. Poticanje je također od velikog značaja za emocionalni razvoj svakog djeteta. Dijete treba samo birati aktivnosti koje mu se sviđaju i koje želi raditi, a odgojitelj ga u tome treba nadzirati, nagrađivati i pohvaljivati ukoliko je dobro odrađeno te poticati daljnji njegov razvoj (Čulić i Čulić, 2009).

2.4. Glazbene aktivnosti s djecom

Glazbene aktivnosti podrazumijevaju više područja, koja su međusobno povezana. Kod djece u vrtiću je bitno plesanje i pjevanje radi njihove duše. Uloga odgojitelja je u tome da osmisli metodički zanimljivu, prilagođenu i primjerenu aktivnost kako bi ostvario tu prirodnost odnosa djece i glazbe. Neizmjereno je bitan pozitivan i afirmativan stav odgojitelja kako se djeca ne bi sputavala biti slobodnim u raznim aktivnostima. Potrebno im je dati do znanja kako svi mogu sve, i crtati, plesati, pjevati, modelirati, kuhati, igrati se, trčati, skakati i ostalo. Osjećaj slobode i neovisnosti treba priuštiti djeci pri obavljanju bilo kakvih aktivnosti. Oni najviše uživaju kada sami izmišljaju, stvaraju ili kombiniraju staro s novim. Tada im ništa nije bitno, već samo da uživaju (Gospodnetić, 2015). „Aktivnost u vrtiću je način izvođenja

određenog programa koji vodi do realizacije jednog ili više sadržaja. Odgajatelj se prethodno treba pripremiti da bi djeci pružio izabrani sadržaj.” (Gospodnetić, 2015, str. 55)

Nisu odgojitelji samo ti koji trebaju započeti određenu aktivnost, već to mogu učiniti i djeca. Bitno je održavati ravnotežu između odgojiteljevog biranja i rađenja plana same aktivnosti te između dječjih želja i potreba. Ne smije se zaboraviti i na roditelje koji bi, u dosta slučajeva rado sudjelovali u aktivnostima s djecom. Potrebno im je uvijek poželjeti dobrodošlicu u sam vrtić kako bi znali da se osjećaju poželjno i da mogu doći i sudjelovati u raznim radionicama i igrama s djecom i odgojiteljima. Spominje se i to da aktivnosti trebaju biti više s naglaskom na suradnički način rada, a ne natjecateljski. Razlog tome je preveliko dičanje i veličanje sebe samih kada se pobjedi, dok se manje uspješni potiskuju u sebe i tako zatvaraju i zanemaruju. Ta djeca će početi sumnjati u svoje sposobnosti i brže će odustajati od igara, što odgojiteljima nikako nije u cilju. Ukoliko neko dijete ne želi sudjelovati u plesu, pjevanju ili nečemu tome slično, treba se uvažiti njegova želja i ne ga siliti ni na što, ali ono što je bitno je to da svojim radom u određenom kutiću ne smiju ometati drugu djecu koja se igraju. Kada se spoje više vrsta zvukova oni se međusobno sukobljavaju. Prvi izvođenju određene pjesmice, odgojitelj prvo skuplja djecu oko sebe. To ne radi na način da im kaže da svi stanu oko njega, već na način da samo zapjeva pjesmu. To je ono što uvijek privlači djecu i na što se oni u velikom broju odazovu. Dječja pažnja traje kratko, a odgojitelj je taj koji treba znati i unaprijed isplanirati kako ju što duže zadržati kako bi djeca, na koncu, bila što duže usmjerena na aktivnost. Svaka se aktivnost treba sastojati od mnoštva promjena i raznolikosti. Radi se samo o tome da im se dovoljno zanimljivo približi određena radnja, pa će tako i oni sami biti što duže njome zaokupirani. Aktivnosti se mogu provoditi individualno i u grupama. Specifičnost glazbenih aktivnosti se nalazi u tome da sva djeca čuju glazbu koja se sluša, bez obzira na to sudjeluju li u toj aktivnosti ili su izvan nje (Gospodnetić, 2015).

2.4.1. Vrste glazbenih aktivnosti

Tema same aktivnosti treba biti određena i osmišljena unaprijed kako bi se moglo razmisliti o razvojnim zadaćama i svakom zadatku za određeno dijete. Gospodnetić (2015) navodi šest vrsta glazbenih aktivnosti, a to su: igre s pjevanjem, obrada pjesme, obrada brojalice, aktivno slušanje glazbe, poticanje dječjeg stvaralaštva i sviranje na udaraljkama. Zadnja tri oblika se rijetko kada koriste u vrtiću, dok su prva tri najviše zastupljena. U igrama s pjevanjem je potrebno spomenuti kako su pravila igre stvorila djeca, dok način igre za sve ostale vrste treba osmisliti odgojitelj. S obzirom da igre s pjevanjem već imaju svoja pravila, za njih nije potrebno smisliti metodički postupak. One se najčešće provode na otvorenom. Kod aktivnog slušanja glazbe, kao vrste glazbene aktivnosti, potrebno je reći kako je to oblik u kojem se misli na slušanje već snimljene ili žive glazbe. Pasivno slušanje glazbe također postoji, ali ono se ne ubraja u aktivnost (Gospodnetić, 2015).

3. DJECA S POSEBNIM POTREBAMA

Djeca su najveća radost i sreća, na djeci svijet ostaje i o njima ovisi budućnost, no, s obzirom da postoje i „malo drugačija” djeca koju se često diskriminira i izdvaja od djece urednog razvoja, bitno je naglasiti kako su i oni samo djeca sa svojim potrebama, jednako sretni, zaigrani i radosni te voljni naučiti i istražiti svijet oko sebe, a to im treba i omogućiti. Postoji razlika u terminologiji između djece s teškoćama te djece s posebnim potrebama. Djeca s teškoćama u razvoju, imaju urođena ili stečena stanja organizma kojima je potrebno pristupiti na poseban način. Tu spadaju slijepa, slabovidna, gluha i nagluha djecu, djeca s motoričkim poremećajima, s poremećajima govora, glasa i jezika, djecu s kroničnim bolestima, djeca s poremećajem pažnje i smetnjama u ponašanju, autističnu djecu, djecu sa sniženim intelektualnim sposobnostima i sa specifičnim teškoćama učenja (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2010). Najčešće su u pitanju djeca s mentalnom retardacijom, tjelesnim teškoćama, poteškoćama u učenju i problemima u ponašanju.

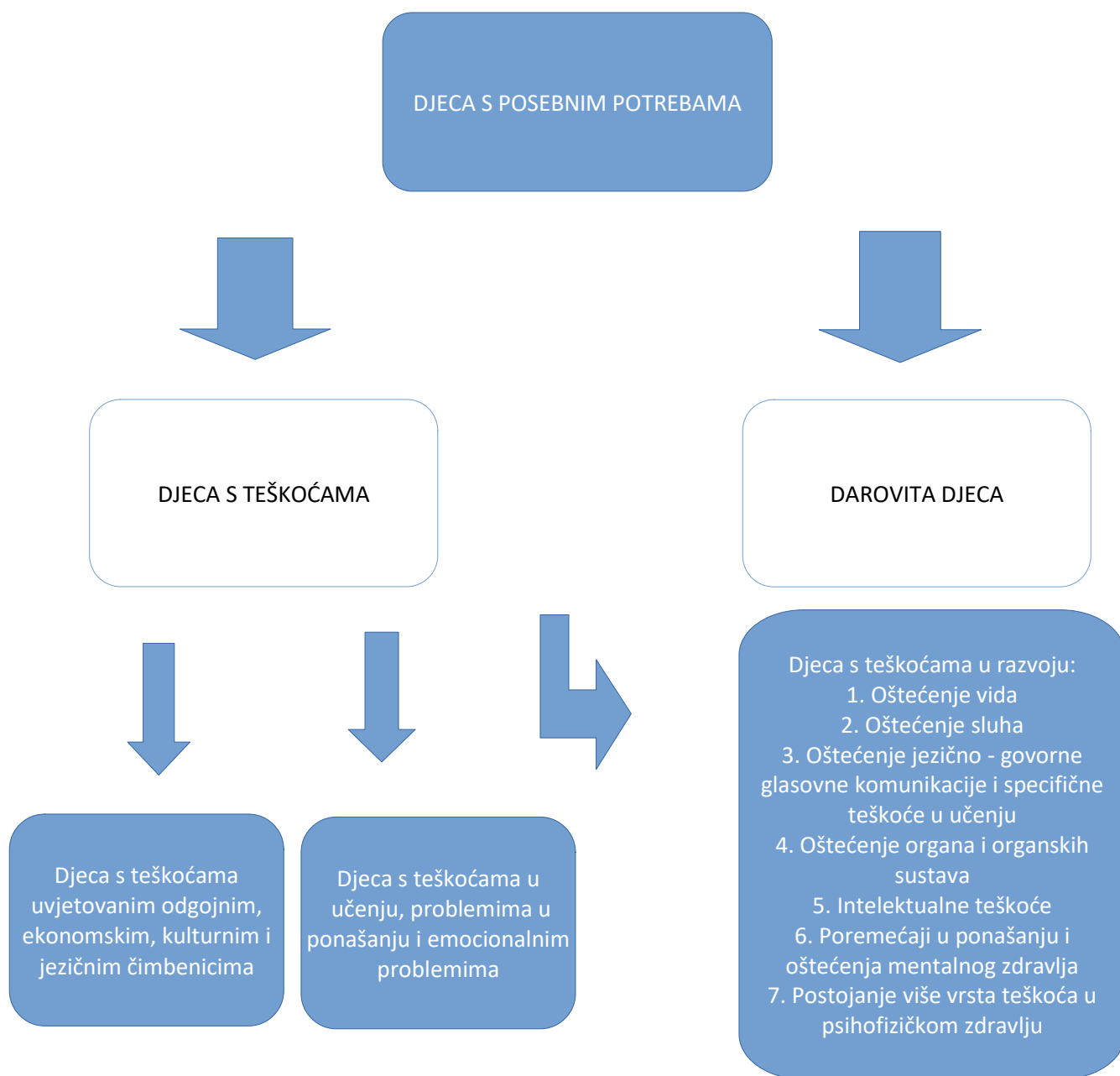
Takva su djeca pasivna i zaostaju za svojim vršnjacima te se iz tog razloga treba na njih obratiti više pažnje te im posvetiti više vremena. Često najveći problem nisu sama djeca i njihovi vršnjaci, već roditelji kojima je teško prihvatiti poteškoće koje njihovo dijete ima pa se zna događati da ga ne priznaju, okrivljavaju sami sebe za njegove poteškoće ili ga odbacuju i daju nekome drugome u nadi da će se taj netko bolje brinuti za njihovo dijete. Vrlo česti problem je i podcjenjivanje sebe kao roditelja te ne smatranje sebe kao dovoljno kompetentnu osobu za odgajanje djeteta s malo drugačijim potrebama, a najčešće je ono što se treba imati na umu to da su to djeca s neizmjernom količinom ljubavi i da se od njih može naučiti puno više nego što ćemo im mi dati (Čulić i Čulić, 2009).

U drugu kategoriju, djeca s posebnim potrebama, svrstavaju se djeca s teškoćama, ali i darovitu djecu. Ta druga kategorija djece dijeli se u tri glavne skupine: potencijalne posebne potrebe, prolazne i trajne posebne potrebe (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2010).

Potencijalne posebne potrebe se manifestiraju kod djece koja su bila izložena nekim prenatalnim rizicima, kao što su rizična trudnoća, prerano rođeno dijete, komplikacije pri porodu i slično. Također, potencijalne posebne potrebe nastaju i pod utjecajem rizičnih okolinskih uvjeta koji su se dogodili ili se događaju, a neki od njih su loši uvjeti okoline,

zlostavljanje, zanemarivanje od strane roditelja i ostalo tome slično. Kašnjenje u motoričkom razvoju također može biti značajka potencijalnih posebnih potreba. Druga skupina su prolazne posebne potrebe. Kod njih je potrebno spomenuti da se javljaju kod djece kod koje dolazi do nekih određenih prirodnih raskoraka u dječjim razvojnim fazama između njegovih potreba i mogućnosti. Ove potrebe se javljaju i kod djece koja su proživjela neka traumatska iskustva ili stresne situacije koje su na njih ostavile veliki trag. Smrt njima bliske osobe, odlazak bliske osobe, rastava braka roditelja i drugo samo su neki od primjera uzroka prolaznih posebnih potreba. Vrlo je bitno na vrijeme reagirati i uvidjeti što sve dijete proživljava i kroz što prolazi kako bi se moglo reagirati na njegove potrebe te na vrijeme spriječiti širenje istih ili nastajanje novih. Zadnja skupina su trajne posebne potrebe koje su ujedno i najteže. One se javljaju kod djece koja su imala potencijalne ili prolazne posebne potrebe, ali se na njih nije na vrijeme reagiralo i poduzelo određene mjere sprečavanja ili intervencije. Javljaju se i kod djece s teškoćama u razvoju te kod djece koja su odgajana u drugim ustanovama i bez odgovarajuće roditeljske skrbi (Granić, 2021).

Kada se priča i o djeci s posebnim potrebama i s teškoćama u razvoju, bitno je na vrijeme reagirati i potražiti pomoć stručne osobe čim se uvide određene poteškoće. Puno je lakše dok je dijete još malo pravodobno reagirati na poteškoće te ih mijenjati i spriječiti nastajanje novih i težih. Bitno je samo da im se pristupi na određen, kvalitetan i profesionalan način (Kiš - Glavaš, 2016).

Slika 1. Djeca s posebnim potrebama (Leskovar, str.2, OŠ Popovac) ¹.

¹ Djeca s posebnim potrebama. Dostupno na: <http://www.os-popovac.skole.hr/upload/os-popovac/newsattach/726/DJECA%20S%20POSEBNIM%20POTREBAMA.ppt> (01.09.2021.)

3.1. Obrazovanje djece s posebnim potrebama u Republici Hrvatskoj

Republika Hrvatska nastoji provoditi aktivnu politiku ljudskih prava te je, u skladu s time, donesena *Nacionalna strategija jedinstvene politike za osobe s invaliditetom* od 2003. do 2006. godine. Zatim je donesena *Nacionalna strategija* koja omogućava izjednačavanje svih mogućnosti za osobe s invaliditetom od 2007. do 2015. godine. Cilj dokumenata je učiniti hrvatsko društvo što osjetljivijim za osobe s invaliditetom i teškoćama u razvoju. Također, u cilju je i poboljšanje rada same države i društva, pa tako i uključivanje ovih osoba u redovne odgojno-obrazovne programe. Vrlo je bitno osigurati ravnopravnost svih osoba, uključivanje u normalno sudjelovanje u društvu i sprečavanje bilo kakve diskriminacije te uvažavanje svih oblika različitosti.²

U prošlosti se problem obrazovanja djece s posebnim potrebama rješavao tako da se tu djecu smještavalo u posebne ustanove ili skupine što se pokazalo veoma lošim i nekorisnim jer u tim ustanovama metode rada nisu bile prilagođene djeci niti su zadovoljavale njihove potrebe i želje. Bile su većinom ispod njihovih mogućnosti i djetetovi potencijali nikako nisu mogli isplivati na površinu, a još manje doseći svoj maksimum (Zrilić, 2011). Općenito odvajanje djece s teškoćama u razvoju od djece urednog razvoja ima negativan utjecaj na svu djecu. Osobe bez teškoća odrastaju u sredini u kojima su samo njima slični te oni ne nauče prepoznavati i uvažavati različitosti. Upravo se iz tog razloga javljaju mnoge predrasude i diskriminacije prvenstveno na temelju izgleda, a onda i svega ostaloga što se uz to veže. Djeca s teškoćama u razvoju se vrlo često nalaze „pod etiketom” i žrtva su kategorizacije. Najčešće je to pogrešno kategoriziranje koje dovodi do lošeg stanja djeteta, niskog samopoštovanja, socijalnog odbacivanja i postavljanja vrlo niskih ciljeva sebi samima. Upravo se zbog toga puno radilo na postizanju integracije djece s posebnim potrebama u redoviti odgojno-obrazovni sustav. Svi ljudi imaju pravo na jednak odgoj i obrazovanje. Zahtijevalo se da se nikoga ne izdvaja te su ti zahtjevi vrlo brzo i prerasli u zakonske odredbe kojima se obrazovanje postavlja kao integracija u školovanju djece bez teškoća i djece s teškoćama u razvoju. U Švedskoj i

2 Djeca s poteškoćama (2018). Europska komisija (EACEA) Eurydice. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije. Dostupno na: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/special-education-needs-provision-within-mainstream-education-11_hr (20.08.2021.)

nekim skandinavskim zemljama se takav zakon prvi pojavio, i to 60-ih godina 20. stoljeća, dok se u Hrvatskoj pojavio tek 1980. godine (Zrilić, 2011).

3.2. Sindrom Down

Čovjekovo je tijelo izgrađeno od stanica koje uglavnom sadrže 46 kromosoma. Djeca rođena sa sindromom Down imaju u svim svojim stanicama jedan kromosom, koji je na broju 21, više (Čulić i Čulić, 2009). Tada stanica nema 46 kromosoma, već 47 zbog tog viška kromosoma. Sindrom Down se još naziva i „trisomija 21” zbog trostruke kopije kromosoma 21. Citogenetski razlikuju se tri tipa sindroma: klasični tip koji je nastao zbog ne razdvajanja kromosoma, mozaički tip i trans-lokacijski tip. Može se reći kako je sindrom Down najčešća retardacija u populaciji, a posebice kod djece čije majke imaju 35 godina ili više. Učestalost u općoj populaciji iznosi 1 na 600-800 poroda, ali se treba i naglasiti kako se velik broj plodova s Down sindromom spontano pobaci (Čulić i Čulić, 2009).

Uzrok pojave ovog sindroma niti dan danas nije poznat. On pogađa sve vrste obitelji, bez obzira na njihov ekonomski status, rasu ili socijalne prilike. Kod mentalne zaostalosti važno je spomenuti kako su novija istraživanja dokazala da su djeca sa sindromom Down najčešće djeca između lakog i srednjeg zaostajanja, s time da se neki nalaze na granici s prosjekom, a manji broj njih ima teške intelektualne teškoće (Ivanković, 2003).

3.3. Kompetencije odgojitelja za rad s djecom s posebnim potrebama

Inkluzija djece s posebnim potrebama u redovne odgojno-obrazovne ustanove zasniva se na kompetencijama odgojitelja. U mnogim se knjigama navodi kako oni moraju imati određene karakteristike ličnosti kako bi se ustanovilo jesu li dovoljno kompetentni, a neke od njih su: strpljivost, pozitivna slika o sebi, fizičko i psihičko zdravlje te ostalo. Vrlo je bitno svakom se djetetu posvetiti individualno i oslušivati njegove potrebe. Također, treba mu biti omogućeno komuniciranje sa svima u prostoriji, isto kao i prilika za samostalni rad i samostalan napredak. Prilagođen prostor, razmještaj stvari u prostoru prema djetetovim potrebama je veoma bitan i kompetentan odgojitelj bi tome trebao posvetiti puno pažnje. Kako bi se djetetov razvoj što bolje pratio, potreban je stalni nadzor i promatranje te dokumentiranje

i bilježenje dječjeg stvaranja i napretka. Da bi odgojitelj bio što bolji u obavljanju svog posla i u radu s djecom s posebnim potrebama, neizbježna je česta komunikacija i razmjenjivanje informacija s roditeljima, ali i s ostalim stručnjacima koji rade s tim djetetom. Ta suradnja je izrazito bitna u svim fazama djetetovog razvoja, od početne pa sve do daljnjeg razvoja djeteta s kojim se radi. Najbitnije je uvijek težiti i ići ka postizanju djetetovog maksimuma te se oslanjati na sve ono što dijete misli da ne može sve dok se vježbom i radom ne dokaže suprotno. Poticanje, potkrepljivanje, motiviranje i stalan rad su ključni elementi u napretku rada s djetetom. Dijete mora imati stalan oslonac i podršku, te se nikad ne smije osjećati samo i ostavljeno. Nužan je partnerski odnos odgojitelja i roditelja za uspješan rad s djetetom. Roditelji su ti koji najbolje poznaju potrebe, sposobnosti i želje svoga djeteta. Kako bi se stvorio što bolji i ugodniji partnerski odnos, bitna je stalna komunikacija i razmjenjivanje iskustava. Poželjne su radionice za roditelje u kojima će oni imati prilike raditi sa svojim djetetom u malo drugačijem okruženju te uz pomoć odgojitelja i ostalih stručnjaka unapređivati djetetova znanja i razvoj. Nadalje, dobro je i organizirati roditeljske grupe podrške u kojima će roditelji jedni s drugima dijeliti iskustva te se tako zbližiti i steći nova znanja (Špoljarec, 2009).

U svemu tome, odgojitelj mora biti svjestan toga da je on model djetetu. Prema tome, on neprestano treba raditi na usavršavanju sebe i svojega znanja kako bi na koncu svega bio što bolji i uspješniji uzor. Suradnja s roditeljima, sa stručnjacima, suradnja s drugom djecom, međusobna komunikacija, rješavanje konfliktnih situacija, izražavanje i regulacija emocija su tek samo neki od oblika ponašanja koje odgojitelj treba koristiti u svom svakodnevnom radu te tako djetetu dao što bolji poticaj i za njegov rast i razvoj. Djeca će slijediti odgojiteljev primjer i na temelju njegovog ponašanja stvarati i kreirati svoje (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

4. GLAZBENA TERAPIJA

Pojam i svrha glazbene terapije se često shvaća vrlo olako, a samim time se podcjenjuje i umanjuje njen značaj u djetetovom razvoju. Ona se razvila iz različitih profesionalnih disciplina u zadnjih pedesetak godina. Rehabilitacijski postupci su ti koji su joj prethodili te se ona iz njih i kroz njihove segmente i razvila. Većinom su to postupci koji se primjenjuju u različitim područjima, a neki od njih su opća psihologija, psihoterapija, glazbena psihologija, glazbena naobrazba, antropologija te medicina. Kada se sve ovo uzme u obzir, moglo bi se reći da glazbena terapija predstavlja pojam upotrebe glazbe i njenih elemenata kao prevencija u medicinskom, obrazovnom i svakodnevnom okruženju, kako u radu s pojedincima, tako i u radu u skupinama, sa zajednicama ili obiteljima koje nastoje ostvariti bolju kvalitetu života i poboljšati emocionalno, socijalno, duhovno, fizičko i spoznajno zdravlje (Crnković, Hendija, Poljak i Gelo, 2020). Sukladno tome, glazbeni terapeuti trebaju biti stručno educirane osobe koje primjenjuju glazbenu terapiju kod osoba kojima je ona potrebna. Isto tako, oni u svom radu procjenjuju fizičko i psihičko stanje osobe te u skladu s tim i osmišljavaju individualizirani pristup i terapiju za određenog pojedinca. Kako i u svim segmentima dječjeg razvoja, tako je i kod pristupa rada glazbenom terapijom vrlo bitna suradnja s ostalim stručnjacima koji su uključeni u rad s djetetom, počevši od fizioterapeuta, psihijatra, pedijatra, radnog terapeuta, rehabilitatora, psihologa i slično. S obzirom da glazbeni terapeuti djeluju na različitim područjima, njihova naobrazba zahtijeva posjedovanje znanja iz više područja djelovanja. Glazbena terapija se primjenjuje kod različitih bolesnika i različitih dobnih skupina. Bitno je naglasiti kako kod nje nema prevelikih pravila i opreza, a ono što je bitno je da joj se pristupi s dozom ozbiljnosti i pažnje kako bi učinak i napredak bio što bolji, veći i što više vidljiviji. Naziv „muzikoterapija” se prvi put spominje 1918. godine. World Federation of Music Therapy ili „Svjetska udruga za glazbenu terapiju” njenu definiciju uvodi 1996. godine (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2010). „Glazbena terapija je korištenje glazbe i/ili njenih elemenata (zvuk, ritam, melodija, harmonija) što ga provodi kvalificirani glazbeni terapeut na osobi ili grupi.” (Crnković i sur., 2020., str. 12)

Ono što se mora naglasiti je to da se korištenjem glazbe, a i samom glazbenom terapijom, ne postižu samo glazbeni ciljevi te ciljevi koji su usko povezani s glazbom, već se

dogadaju i uviđaju promjene koje su van glazbenih područja. S time na umu, može se reći da glazbena terapija djeluje na područjima psihičkih, psiholoških i socijalnih potreba (Crnković i sur., 2020).

4.1. Utjecaj glazbe na djecu s posebnim potrebama

Rehabilitacija glazbenom terapijom se naziva još i modelom organizacije djelovanja radi bolje socijalne integracije (Kiš – Glavaš, 2016). Takvim oblikom rehabilitacije trebalo bi se djelovati na novo oblikovanje ponašanja osoba s teškoćama te na njihovu lakšu integraciju u užu socijalnu sredinu. Rehabilitacija glazbenom terapijom se sastoji od 3 bloka aktivnosti koje su međusobno povezane. Prvi blok se još naziva i obuhvaća procese detekcije, prevencije i dijagnostike osoba s teškoćama. Stručnjaci su ti koji rade na samoj dijagnostici osoba s teškoćama te, isto tako, na njihovom prilagođavanju modela tretmana s obzirom na to koja se teškoća dijagnosticira. Glazbena terapija kao takva je od iznimne važnosti za svu djecu, a posebnu za djecu s teškoćama te bi se ona trebala uvesti kao društvena obveza kako bi osobe s teškoćama bile što više i bolje prihvaćane u društvu i postali djelomično (ili potpuno) ekonomski nezavisni. Socijalna sredina je veoma bitan faktor u prihvaćanju osoba s teškoćama, isto kao i u njihovoj inkluziji u društvo. Autori Breitenfeld i Majsec Vrbanić (2010) govore kako je glazbena terapija od velike važnosti te da je upravo glazba ta koja veže društvo i spaja društvenu sredinu. Terapija glazbom uvijek mora biti prilagođena svakom djetetu ponaosob, pogotovo kada se radi o vrsti djela i o njegovom trajanju. Dječja zapažanja, reakcije, odgovori i ekspresije lica te mimika su faktori koje trebamo uzeti u obzir pri izvođenju glazbene terapije. Kako je svaki čovjek osoba za sebe, tako je i svako dijete različito i upravo se zbog toga može doći do cilja ako je pristup individualiziran i multidisciplinarni (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008). Glazba djeluje na različite oblike dječjeg ponašanja te njome možemo štošta toga promijeniti i puno napredovati, no treba biti svjestan kako ona ne može popraviti niti izliječiti dijete od neizlječivih oštećenja ili bolesti. Ono što ona postiže i u čemu je vrlo bitna je to da djeluje veoma opuštajuće na dijete, pomaže u emocionalnom prilagođavanju i potiče na društvenu komunikaciju te na zainteresiranost za nove aktivnosti (Svalina, 2018).

4.2. Načela glazbene terapije

Autori Breitenfeld i Majsec Vrbanić (2008) su nakon trideset godina rada s djecom, a pogotovo s djecom s teškoćama u razvoju, osmislili i uveli osam načela koja predstavljaju temelje individualne i grupne glazbene terapije. Najviše su se reflektirali na uporabu i učinak instrumenta. To su: načelo slušanja, načelo promatranja, načelo upijajućeg uma, načelo kretanja, načelo elemenata glazbe, načelo postupnosti, načelo četiri stupnja i načelo glazbeno – scenskog izraza.

4.2.1. Načelo slušanja

Zvuk je osnovno sredstvo u pristupu djeci s teškoćama u razvoju. Moguće ga je pretvoriti u razne oblike, obrasce, brojeve, pa tako i u govor i glazbu. Pomoću zvuka dijete uči opažati i razlikovati. Kako bi se slušanje moglo razumjeti, potrebno je poznavanje uha kao organa kojim se percipira glazba i svi njezini elementi. Slušanje se odnosi na primanje i obradu informacija preko slušnog sustava. Pomoću uha primamo slušne podražaje, a ono se sastoji od tri dijela: vanjsko, srednje i unutrašnje uho. Mjerenje zvuka bilježi se frekvencijom i jačinom. Frekvencija je visina zvuka, a ona se mjeri hercima. Raspon zvukova ljudskog uha iznosi 16 do 20 000 herca. Na kognitivne sposobnosti, kao što su mišljenje i pamćenje, utječu zvukovi visoke frekvencije, dok zvukovi srednje frekvencije imaju ulogu u stimulaciji pluća, srca i emocija. Zvukovi niskih frekvencija pak djeluju umirujuće. Veoma je bitan i tempo kada se govori o načinu poticanja našeg organizma putem frekvencija zvukova. Jačina zvuka se mjeri decibelima. Zvuk također djeluje i na osjetljive stanice, na naša tkiva i organe. Kretanje tijela u prostoru nam omogućuje centar za ravnotežu koji se nalazi u uhu. Kod djece s teškoćama u razvoju nailazimo na velike probleme ravnoteže koja je povezana s nemogućnošću doživljavanja prostora. Kako bi pomogli djetetu da se lakše snalazi u prostoru trebamo poticati slušanje i istovremeno kretanje u smjeru zvuka i glazbe i ujedno vježbati okulomotornu koordinaciju (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

4.2.2. Načelo promatranja

Cilj načela promatranja je omogućiti harmoničan razvoj i otkriti te osmisliti pedagogiju koja će biti zadužena za uklanjanje uzroka kasnijih životnih problema. Odgojitelji su ti koji trebaju poticati samo aktivnost na samom početku terapije dok i oni sami sudjeluju i promatraju dijete u izvršavanju aktivnosti. Dijete se u početku treba motivirati, a zatim mu treba pomno odabrati didaktički materijal i osigurati dovoljno prostora kako bi njegova koncentracija bila što dugotrajnija i uspješnija. Načelo promatranja se navodi i kao jedno od najznačajnijih i najvažnijih načela. S obzirom na to, može se reći kako je i sama Montessori pedagogija nastala iz ovog načela, to jest, promatranjem djeteta. Dok se dijete promatra, odgojitelj mora nastojati u tome da se što manje kreće i da iznutra bude što aktivniji, a izvana što pasivniji. Kako bi promatranje bilo što uspješnije i kvalitetnije, potrebna je velika doza strpljivosti i pažnje. Vrlo je važno profesionalno se usavršiti u ovom načelu, s obzirom na to da promatranje kao takvo zahtjeva veliku pripremu od strane odgojitelja, ali i roditelja. Također, veoma je bitan i sklad kada se govori o prisutnosti odgojitelja u promatranju određenog pojedinca. Balans koji odgojitelj treba napraviti u tome da je prisutan, a opet ne toliko prisutan da omete dijete i njegovu koncentraciju, mora biti velik i pomno osmišljen i isplaniran. Bitno je da dijete u svakom trenutku i kada god ono to zaželi, može pitati za pomoć i tako dobiti bolji uvid u nejasnoće. S druge strane, ukoliko je traženje pomoći učestalo, treba se promijeniti nešto u radu i pristupu. Kako bi se što bolje isplanirao rad s djetetom, prije svega se promatranjem treba dobiti uvid u njegove sposobnosti i mogućnosti. U ovom načelu je tijekom rada takav da prvo odgojitelj izvede neku radnju, sviranje nekog instrumenta, zatim daje djetetu da i ono odsvira, bez ikakvih uputa što treba napraviti. Ako dijete ne uspije sa sviranjem, daju mu se upute i uvodi ga se u radnju. Također, ukoliko ne uspijeva, potrebna mu je pomoć s naše strane. Kada se prođe prva faza, bitno je omogućiti djetetu samostalno istraživanje instrumenta. Pri tome se treba obratiti pažnja na to koliko će dugo dijete ostati na toj radnji te kako će reagirati na istu. Najčešće djeca s teškoćama u razvoju imaju vrlo kratku razinu koncentracije, a samostalno stvaranje zvuka je nešto što oni prvo uspiju izvesti (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

4.2.3. Načelo upijajućeg uma

Na početku razvoja, djetetov um preuzima sve iz okoline, osjetilne utiske, socijalna ponašanja, kretanje, emocije, itd. Ono što dijete upija događa se spontano i nesvjesno te se ne može birati koja će ponašanja upijati, a koja ne. Dijete je najčešće ono koje nam donosi osjećaj mirnoće i uspavanosti, no ono što se događa unutar njega je veoma aktivno i okolini nepoznato. Njegova prva iskustva javljaju se na području njuha, sluha, okusa i opipa, dok se vrlo brzo gradi i upija ponašanje, geste, izrazi lica i tome slično. Često su roditelji, a posebno majke, prezaštitnički nastrojeni što se zna reflektirati u samom dječjem razvoju kada mu se ne dozvoljava potpuna sloboda da učini neku radnju ili da se samostalno kreće. Odnos roditelja s djecom je jedan od najvažnijih faktora za njegov daljnji razvoj i kako će se ono odnositi prema drugima. Od treće do šeste godine dijete želi opipati sve što je njegov um do tada već upio. Upravo iz tog razloga nam mogu poslužiti glazbala kako bi dijete razvilo svoju makro i mikro motoriku i osjetilo sluha (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

4.2.4. Načelo kretanja

Autori Breitenfeld i Majsec Vrbanić (2008) ističu kako dijete na području motorike i ponašanja ostaje na razini promatrača. Ono promatra sve oko sebe, kako stvari i okolinu, tako i ljude. Najčešće je u pitanju promatranje roditelja, odnosno majke, gdje dijete uočava njezine pokrete i način kretanja i ono to doživljava kao ugodu. Glazba može biti veoma dobar poticaj pri prvim pokušajima izvođenja neke radnje i kretanja. U ovom segmentu dječjeg razvoja glazbeni terapeut ima veliku ulogu s obzirom da ga dijete oponaša i počinje slijediti njegov način kretanja. Uz takvu terapiju, bitno je uključiti i roditelje koji bi trebali biti aktivni sudionici kako bi terapija što bolje i uspješnije prošla. Mora se paziti da kretanje, i sve aktivnosti koje su vezane uz to, bude primjereno dobi djeteta i njegovim mogućnostima kako se slučajno ne bi krivo reflektiralo na njegov budući razvoj.

4.2.5. Načelo elemenata glazbe

Razlikovanje i oponašanje su obilježja načela elemenata glazbe. U novije vrijeme, oponašanje se smatra vrstom učenja za koju se govori da je puno brža i efikasnija od učenja pokušaj/pogreška. U globalu se treba naglasiti kako je ispravljanje djeteta i njegovih radnji veoma krivo te se od toga treba naučiti odvikavati, upravo iz tog razloga što dijete puno bolje

upija kada mu se više puta ponovi neka radnja koju želimo da ono usvoji. Samo ponavljanje djetetu daje slobodu i kroz to ono vježba svoju motoriku. Da bi se ispitalo opažanje zvuka kod djeteta najjednostavnija je igra zvona. Igra se odvija tako da terapeut na početku prvo pokaže samo zvono, pritom ga držeći za držak onako kako bi dijete moglo isto to ponoviti. Nakon toga, terapeut jednom rukom zazvoni zvonom, dok drugom pokazuje na uho kako bi djetetu bilo jasnije i kako bi mu približio da je u pitanju zvuk. Zatim se djetetu predaje zvono kako bi i ono pokušalo napraviti isto oponašajući terapeuta te, nakon toga, da učini isto to ali ovaj put bez gledanja. Kada dijete nakon ove radnje upitamo što je čulo, odgovor bi trebao biti da je zvono zazvonilo. Igra se može i dalje nastaviti tako da terapeut skriva glazbalo, a dijete ga pronalazi, te se nakon toga mijenjaju uloge i dijete, po uzoru na terapeuta, postane skrivač, a terapeut onaj koji traži.

Nakon ovih igara, koje su bile s ciljem opažanja zvuka, dolaze one u kojima dijete pokušava slijediti dinamiku (tiho/glasno). Kako bi potakli dijete da oponaša način pljeskanja, prvo se plješće glasno, a potom tiho. Da bi bili što sigurniji da se djetetu približio pojam dinamike, može se poslužiti i primjerima za tihe stvari i radnje, a potom i za glasne. Na primjer, kada je u pitanju glasno, djeci se može pokazati sliku slona ili psa, a kada je u pitanju tiho, može im se pokazati puža ili mrava. Nakon dinamike, slijedi tempo koji se izvodi na način brzo/polako. Djetetu je za ovaj element potrebna sposobnost razlikovanja dvaju različitih podražaja istih kvaliteta u kratkom vremenskom periodu. Na kraju dijete usvaja pojmove dugo/kratko te ono ove pojmove može usvojiti tako da odrasla osoba svira dugi ton prelazeći istovremeno rukom po nekoj dužoj površini, a kada svira kratki ton, prelazi po manjoj i kraćoj površini. Za usvajanje visine tona postoji jednostavna igra koja se sastoji od dizanja ruku ako je ton visok te spuštanja ukoliko se radi o dubokom tonu. Organizacija osjeta se još naziva i senzorna integracija, a kod djece s teškoćama u razvoju je ona često vrlo slaba. Bitno je naglasiti kako se ona može poboljšati uz pomoć glazbe i njenih elemenata (Breitenfeld i Majsec Vrbanić (2008).

4.2.6. Načelo postupnosti

Dijete spoznaje svoju okolinu pomoću ruku. Kod čovjeka su ruke organ koji se prvi razvija te je on usko povezan s mozgom. Davno prije, čovjek je nesvjesno povezoao pokret ruke i govor, a nakon toga su nastali simboli. Ruke su vrlo važan segment u našem životu, kada god želimo pristupiti čovjeku, bilo da se radi o sretnom ili tužnom trenutku, pružiti ćemo mu ruke. Isto je i s djecom. Prvo što malo dijete želi napraviti je pružiti ruku i upravo taj čin označava prvi znak inteligencije kod djeteta. Dijete istražuje i opipava svijet oko sebe, te ono želi samostalno opipati sve što je njegov um do tada već upio. Za poticanje što boljeg rada motorike, glazbeni terapeuti trebaju osmisliti vježbe koristeći se što jednostavnijim zvečkama koje dijete može uhvatiti cijelom rukom i tako proizvesti zvuk. Poslije toga slijedi upoznavanje s glazbalima gdje dijete vježba različite vrste hvatova. Kroz tu aktivnost potiče ga se na sviranje, ali i razvoj fine motorike. Također, pribor koji je nužan za pri provođenju aktivnosti za razvoj motorike treba biti pomno osmišljen prema stupnju složenosti, od lakšega prema težem, pa tako i prilagođen dječjem uzrastu s obzirom na njegovu veličinu. Djeca s teškoćama u razvoju često imaju slabije razvijenu mikro motoriku, a od velike im je pomoći postupno ih učiti rukovati jednostavnim glazbalima (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

4.2.7. Načelo četiri stupnja

Breitenfeld i Majsec Vrbanić su po uzoru na Seguinova (1837, navedeno u Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008) uvode načelo četiri stupnja koje bi stupnjevanje u glazbenoj terapiji trebalo poštovati. Prvi stupanj se sastoji od imenovanja glazbala kojim glazbeni terapeut proizvodi zvuk, dok drugi uključuje prepoznavanje samih glazbala isključivo sluhom. U trećem se govori o pamćenju i imenovanju glazbala, a četvrti je stupanj samostalno ili potpomognuto sviranje. Cilj tretmana je poticanje razvoja slušanja, ovladavanje kretanjem, razvoj mikro i makro motorike te ovladavanje ravnotežom.

4.1.8. Načelo glazbeno – scenskog izraza

Zadnje načelo daje svakom djetetu na mogućnost i odabir kreativnog izraza prema vlastitim željama i sposobnostima. Widmer (2004, navedeno u Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008) govori kako se djeca, stvarajući glazbeno – scenski izraz, lakše socijaliziraju i postaju osjetljivija na potrebe drugih osoba, upravo zbog toga što u takvom kazalištu sudjeluju i djeca

s teškoćama u razvoju. Ista autorica navodi osam obilježja djece koja su aktivni sudionici u stvaranju takvog kazališta, a ta obilježja su: samostalnost, solidarnost, tolerancija, osjećaj odgovornosti, socijalna osjetljivost, razvoj osobnog izričaja, dulja koncentracija i jačanje osjećaja samosvijesti. Kako bi postigli sva ova obilježja bitno je poštivati želje i mogućnosti svih sudionika, što će ujedno povećati zainteresiranost i volju za sudjelovanjem te će biti manje potrebe za uplitanjem i pozivanjem voditelja u pomoć, što i je jedan od ciljeva. Od 2003. godine se u vrtiću Montessori na sličan način rada provode aktivnosti glazbeno – scenskih sadržaja (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

5. KLINIČKE OSOBITOSTI OSOBA SA SINDROMOM DOWN

Već pri rođenju veoma je lako uočiti dijete sa sindromom Down jer često imaju smanjenu porođajnu težinu i dužinu, no, sve dok se ne napravi analiza kromosoma nije moguće biti potpuno siguran kako se radi o ovom sindromu. Ipak, bitno je naglasiti kako su djeca sa sindromom Down karakterističnog izgleda, a neki od najčešćih obilježja su: glava je manjeg opsega, zatiljak je plosnat, oči su malene, postavljene koso, široko razmaknute jedna od druge, nos je udubljen, a nosnice uvrnute prema gore, usta su mala i široko otvorena, jezik je veliki, izbočeni i izbrazdani, nepce je široko, spuštene kutovi usana, uši su male, a često se javlja i naglušnost, vrat je širok, veoma kratak s pojačanim kožnim naborima, kod zubiju se javljaju teškoće u brzini i načinu izbivanja. Šake su široke, javlja se široki razmak između palca i drugog prsta na stopalu, a prsti su različite dužine i položaja. Kod osoba s Down sindromom česte su teškoće u vizualnoj, prostornoj i auditivnoj obradi, teškoće u motornom i u jezično – govornom razvoju. Spore, slabo usklađene kretnje i nespretan hod javlja se kod 50% njih, dok 40% ima prirođenu srčanu manu (Zrilić, 2011). Djeca s Down sindromom za razumijevanje govora češće upotrebljavaju desnu hemisferu mozga, a za složenije pokrete lijevu, za razliku od osoba urednog razvoja, kod kojih je to drugačije. Odrasle osobe imaju IQ do 50, a mentalno je zaostajanje izraženije od 2. do 3. godine života (Zrilić, 2011). Ipak, individualan je svaki razvoj pojedinog djeteta i znaju se dešavati odstupanja od mnogih kliničkih osobitosti. Sindrom Down najčešće nije nasljedna bolest. Roditelje treba dobro informirati o samoj poteškoći i njenom uzroku, a isto tako i o načinu skrbi i odgoju djeteta te ono, možda i najbitnije, pružiti im podršku i potporu kako bi što prije i sa što manje straha, počeli s rehabilitacijom svoga djeteta. Kako bi roditelji što bolje i lakše podnijeli tu vijest, bitno ih je postupno i u više navrata uvoditi i objašnjavati im vrstu ove posebne potrebe, prognozu, način liječenja, mogućnosti rehabilitacije i načine praćenja bolesti, ali i ono što je uvelike važno, uključivanje djeteta s Down sindromom u normalni život te u redovne odgojno – obrazovne programe. Osobe sa sindromom Down su najčešće osobe koje su tople, nježne, prijateljski nastrojene, pune ljubavi, popustljive i nenametljive. I kod njih je prisutna velika ljubav prema glazbi i umjetnosti i stoga im se treba dati mogućnost u ostvarenju u svim područjima. U liječenje treba uvesti glazbu i likovno izražavanje kako bi ono bilo što efikasnije i djeci zabavnije. Ono što je bitno je to da im se

treba osigurati normalan svakodnevni život, redovno zaposlenje i inkluzija u sve programe koje mogu pohađati i osobe bez teškoća. Ovo je uvelike važno upravo zbog toga što se u budućnosti očekuje sve više rođenih osoba sa sindromom Down zbog sve češćih trudnoća u kasnijoj životnoj dobi. Većina roditelja ne očekuje kako će im se dijete roditi sa smetnjama u razvoju te bi se trebalo što više pažnje posvetiti tome da to postane normalnija stvar i da se roditelji mogu što bolje s time nositi. Nadalje, treba se raditi na poboljšanju društva i na njihovoj sve većoj empatiji i ljubavi prema „malo drugačijim” osobama. Postojanje udruga za pomoć roditeljima je i danas vrlo aktualno, ali je vrlo bitno spomenuti kako se to nikad ne smije zanemariti i uvijek se treba raditi na tome da postoji što više ljudi, udruga, zajednica i tome slično koji će pružati pomoć, kako roditeljima i rodbini, tako i samome djetetu (Vuković, Tomić Vrbić, Pucko i Marciuš, 2008).

starost godina	vjerojatnost pri porodu
16	1:1572
18	1:1556
20	1:1528
22	1:1481
24	1:1404
26	1:1286
28	1:1119
30	1:909
32	1:683
34	1:474
36	1:307
38	1:189
40	1:112
42	1:65
44	1:37

Slika 2. Prikaz vjerojatnosti rođenja djeteta sa sindromom Down s obzirom na starost majke³

³ Priroda Downovog sindroma. Dostupno na: <https://zdraviji.ba/interpretacija-laboratorijskih-nalaza/probir/87> (01.09.2021.) (prema: Reynolds, T. M., Nix, A.B., Dunstan, F. D., Dawson, A. J. (1993). Age specific detection

5.1. Utjecaj glazbe na osobe s Down sindromom

Glazba je sastavni dio ljudskih života. U otkucajima srca i disanju nalazimo puls i ritam, a melodiju sadrže smijanje, plakanje i razgovor. Neovisno o tome ima li čovjek poteškoća ili određeno glazbeno obrazovanje, puls, ritam i melodiju su dio njega. Terapija glazbom s djecom sa SD usmjerena je na odgojno i terapijsko djelovanje, kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj te pri povećanju svijesti o tijelu i prostoru. Djeca i odrasli sa sindromom Down preferiraju glazbu, pjesmu i ples, te je glazbena terapija izvrsna metoda u radu s njima. Terapija glazbom djeluje na više područja razvoja kod djece sa sindromom Down, a neka od njih su: motoričke, govorno jezične i socio-emocionalne sposobnosti. Odgojitelji i učitelji glazbu koriste u rehabilitacijske i terapijske svrhe, ali je bitno naglasiti da ona ne može funkcionirati niti postojati bez pokreta (Kiš-Glavaš, 2016). Gojmerac (2014) je osmislila glazbeno – scenske igre od kojih je svaka sadržavala određeni cilj. Igre terapijskog tipa koristiti će se ako se žele unaprijediti kognitivne sposobnosti, dok će se igre rehabilitacijskog tipa upotrijebiti kod unapređivanja psihofizičkih sposobnosti. Kod igara terapijskog tipa glazba je ta koja ulazi u srž emocija i usmjerava sve kroz pokret cijelog tijela. U rehabilitacijskom tipu nešto je drugačije jer je glazbu moguće pronaći samo na početku i u sredini cijele terapije.

Kako i kod djece urednog razvoja, tako i kod djece s teškoćama u razvoju, bitan je individualan pristup i prilagodba određene terapije svakom djetetu kao pojedincu. Nije moguće svima pomoći na isti način i imati isti pristup za svako dijete. S obzirom na to, i u ovom se dijelu treba dati velika pažnja profesionalnom usavršavanju odgojitelja i učitelja na svakom području u radu s djetetom, pa tako i u glazbenoj terapiji koja je od velike važnosti (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

Kod djece s Down sindromom se svijest o njihovom cjelokupnom tijelu i postojanju samog tijela puno sporije razvija od djece bez teškoća. Njima je puno teže spoznati tijelo kao takvo, ali i sve ostale dijelove od kojih se sastoji njihovo tijelo (Gojmerac, 2014).

U okviru glazbene terapije dijete može stvarati, reproducirati, slušati i improvizirati glazbu. Potrebno je znati kako glazba ne može izliječiti dijete od sindroma Down ili bilo koje

druge teškoće, ali je ona ta koja pomaže u emocionalnom i socijalnom prilagođavanju i potiče društvenu komunikaciju (Rojko, 2002). Gazibara i Živković (2009) govori kako je upravo glazba ta koja olakšava kreativne procese usmjerene prema psihičkoj, mentalnoj i duhovnoj osobnosti čovjeka. Interakcija klijenta, terapeuta i glazbe treba biti usko povezana i u svakom segmentu zadovoljena. Terapije se mogu provoditi individualno, ali i grupno u trajanju od 45 minuta, s time da se mogu skratiti ili produljiti ovisno o željama i potrebama određenog pojedinca. Ako se radi u grupama, bitno je da nije puno sudionika jer bi se moglo dogoditi da tada terapija bude neuspješna. Najbolji broj bi bio 5 do 8 sudionika kako bi terapeut što uspješnije mogao izvesti terapiju. Kada se radi grupa djece, poželjno je da su svi iste ili slične kronološke dobi te sličnih motoričkih i kognitivnih sposobnosti kako bi se lakše radilo i prilagodilo terapijske i glazbene igre.

Glazbena terapija u Republici Hrvatskoj provodi se u zagrebačkoj u psihijatrijskoj bolnici Vrapče sve od 1933. godine. Bolesnici su se uključivali u pjevačke zborove, svirali su na instrumentima, ali i samim slušanjem glazbe postigli su se vrlo dobri i vidljivi rezultati koji su pomogli da se glazbena terapija popularizira i integrira u mnoge aktivnosti. Također, na odjelu za neurologiju i psihijatriju u Kliničkoj bolnici „Sestre milosrdnice” u Zagrebu glazba je integrirana u mnoge terapijske metode već desetljećima (Treščec, 1975., navedeno u Gazibara i Živković, 2009).

5.2. Poštivanje različitosti

Prema svim podacima, jasno je kako smo vrlo često u kontaktu i kako u svakodnevnom životu neprestano nailazimo na osobe s nekim oblikom teškoća. Također, poznato je kako puno ljudi danas nije sigurno kako se ophoditi prema osobama koje imaju određenu teškoću. U današnjem svijetu puno puta se nailazi na sažaljevanje i čudno gledanje na osobe koje su „malo drugačije”. Često ih se gleda s tugom u očima i doživljava kao ljude koji nisu sretni i ne mogu uživati u mnogim stvarima suvremenog društva, kao što su na primjer sklapanje braka, pronalazak prijatelja, roditeljstvo i ostale društvene aktivnosti. Upravo se zbog ovakvog pogleda na te osobe događa socijalna odbačenost i nemogućnost njihove inkluzije u normalan život i u normalne programe. Zbog svega navedenoga, iznimno je važno biti siguran u svoje osjećaje i stavove prema ljudima koji su na bilo kakav način drugačiji, ne osjećati se zbunjeno

u njihovom društvu, a pogotovo da ih se ne gleda sa sažaljenjem jer oni to itekako osjete. Činjenica je ta da se možda ne mogu napraviti ogromne promjene, s obzirom da je diskriminacija duboko urezana u društvo, ali ono što je sigurno je to da se pristupom, lijepim riječima i normalnom i ugodnom komunikacijom napravi da se oni osjećaju jednakima i prihvaćenima. Bitno je naučiti kako se pravilno izražavati i koristiti ispravnu terminologiju jer je granica vrlo tanka u tome hoće li se osoba naći uvrijeđena ili ne. Nikome nije pretjerano ugodno kada se netko prema njemu obraća s dozom omalovažavanja i sažaljevanja te se zbog toga trebaju prestati koristiti određeni, pa pomalo i ružni, termini i uvrede. Ukoliko ljudi nisu sigurni kako se odnositi prema osobama s teškoćama i invaliditetom, najbitnije i najosnovnije je to da se fokusiraju na osobu, a ne na njene potrebe i teškoće. Najjednostavnije je normalno se odnositi prema tim osobama kao i prema svima drugima, a na koncu će rezultirati time da će oni to prepoznati i u vama vidjeti osobu i prijatelja s kojom mogu normalno i bez straha komunicirati. Uvijek je lijepo biti pristojan i ponuditi prednost u javnim ustanovama, ali i na drugim mjestima. Treba biti obazriv i strpljiv jer nekome treba više vremena da nešto napravi. Još jedna pogreška se nalazi u prečestom hvaljenju tih osoba za bilo što što dobro naprave. Oni mogu sve što i mi, samo uz više strpljenja, rada i vremena. Upravo su predrasude te koje sputavaju ljude da slobodno i normalno komuniciraju i ponude pomoć, ali uistinu nije teško, ono što je važno je to da se treba ponašati normalno i prema bontonu općenito. Najbitnije je biti sasvim jednak prema svima, kako u ponašanju, tako i u razgovoru i komunikaciji. Važno je djecu od najmanjih nogu učiti kako će se u svijetu susresti s mnoštvo drugačijih osoba i tome se treba pridodati velika pažnja i značaj. Potrebno ih je učiti da nisu svi isti i da se oko njih nalazi puno različitosti. O ovome se treba na vrijeme razgovarati i na vrijeme djecu pripremiti za sve što ih čeka u svijetu u kojem odrastaju i žive. Potrebno ih je ohrabriti kako bi mogli rado pomoći svojim vršnjacima, a na taj način će se najbolje razbiti razvijanje dodatnih predrasuda i stereotipa (Uzelac, Ratković, Pribičević – Gelb i Pantić, 2008).

5.4. Iz kuta bližnjih

Igor je osoba koja je rođena sa sindromom Down. Rođen je 6.10.1969. i ove godine puni 52 godine. Rođen je u vrijeme kada dosta toga nije bilo razvijeno kao što je to sada i kada se djeci s teškoćama pristupalo na posve drugačiji način. Nisu bili toliko česti profesionalni stručnjaci, rehabilitatori, radni terapeuti, psiholozi i sve ostalo što je danas u puno većem broju zastupljeno. Nekada im se nije pružala adekvatna stručna pomoć te ih se izoliralo i zanemarivalo. Najčešće ih se zanemarivalo jer ljudi nisu bili svjesni kako su to djeca kao i sva druga, željni pažnje, igre, ljubavi, topline, prijateljstva, nježnosti i socijalne prihvaćenosti. Nažalost, živimo u takvom društvu i svijetu gdje se prvo primjećuje izgled i fizičke osobitosti te oštećenje, a ne gleda se dijete i osoba kao normalno ljudsko biće. Osobe s Down sindromom ne treba gledati kao različite već kao osobe koje su iste kao mi, ali im se dogodilo da imaju neke dodatne i malo posebnije potrebe. Te njihove dodatne potrebe ih ne smiju isključivati iz normalne svakodnevice te im treba biti omogućen normalan život i osigurati im se učenje, zapošljavanje, i na koncu, integracija u sve programe koja imaju i djeca urednog razvoja. U brojnim se zemljama briga i život osoba s Down sindromom znatno poboljšao. Medicinska skrb je sve bolja i prilike koje im se otvaraju su sve veće. Povećala se i socijalna prihvaćenost, aktivnije sudjeluju u zajednici i veće su mogućnosti za napredak. Igor nije imao previše mogućnosti, ali je imao najveću ljubav koja mu je mogla biti pružena. Ima dvije prekrasne sestre i brata koji su se potrudili da mu niti u jednom trenutku ništa ne bi nedostajalo. Odgajan je kao dijete ljubavi, kao anđeo na zemlji koji svaki novi dan čini boljim i uveseljava svakoga koga vidi. Svakodnevice mu je ista. Svaki se dan u isto vrijeme ustaje, jede, šeće, odmara i spava. Naučen je na lijepe stvari i na prenošenje topline na sve ljude. On nažalost nije imao priliku pohađati redovan predškolski i školski program, ali je par puta godišnje znao ići u školu koja je uključivala samo osobe s teškoćama u razvoju. Tamo je crtao, plesao, pjevao i učio nove stvari te se socijalizirao, zbog čega i je danas toliko društvena osoba. Od malih nogu je pokazivao interes za pjesmu i ples. Rijetko ga se moglo vidjeti bez usne harmonike, cimbala ili frule, a u slučaju da se našao negdje gdje svira glazba, teško da je ostao nezamijećen sa svojim plesnim pokretima koji su mnoge uveseljavali i iznenađivali koliko su dobro izvedeni i usklađeni. I dan danas je tako. Kada dobije pozivnicu za svatove od nećaka ili nekoga njemu

bliskog, odmah počinju pripreme za slavlje i ples, a kada dođe taj dan, nitko mu nije ravan na plesnom podiju. Također, kada se vraća iz trgovine u koju svaki dan ide, nikada ne prođe nezapaženo s obzirom da se cijelim nasipom ori pjesma koju Igor rado pjeva. Istina je, svaki novi dan s njim je izazov, ali je istina i ta da je svaki novi dan s njim prilika za učenje od njega, prilika da osjetimo neizmjernu ljubav koju nam on neumoljivo pruža. Nitko nikada ne garantira da će biti lako, kako u ovom segmentu, tako i u cijelom životu, i ono što je potrebno je ogromna količina strpljenja i razumijevanja za sve što nas u budućnosti čeka.

6. ZAKLJUČAK

Bitno je znati kako se ta djeca razvijaju isto kao i dijete bez poteškoća, samo malo usporenije i duže. Od neopisive je važnosti pružiti takvim osobama pažnju, razumijevanje, mjesto za napredak i ono što je najbitnije, ogromnu količinu ljubavi koja će vam, nesumnjivo, biti uzvracena još više. Bitno je imati strpljenja, volje i želje za napretkom i zbog toga je važno da roditelji, okolina i cijeli odgojno – obrazovni sustav sudjeluje u osluškivanju potreba djeteta, nastoji u poboljšanju njegovog razvoja i pruža djetetu ljubav. Ni u kojem se segmentu ne smije zanemariti odnos djeteta s djetetom. Djeca su ta koja uče od odraslih i imitiranjem stvaraju sliku o svijetu oko njih. Mi smo ti koji im trebamo nastojati biti što bolji uzor u svim njihovim radnjama koje će se očitovati u njihovom daljnjem razvoju i životu. Primjerom djeci trebamo pokazivati kako da što bolje i ljepše prihvate svijet oko sebe te ih naučiti cijeniti i voljeti različitosti. Prihvaćanje osoba sa sindromom Down nije uvijek lak zadatak za djecu, no, pravilnim postavljanjem od malih nogu i pravim primjerom djeca će ih zavoljeti i imati će razvijenu empatiju koja će ih pratiti kroz cijeli njihov život.

Glazba je oduvijek bila korištena kao neka vrsta terapije, ali se tek nedavno ustanovila kao glazbena terapija. Nju čine razni oblici i metode koje se koriste ovisno o djetetovim sposobnostima, dobi i poteškoćama. U svijetu je terapija glazbom sve više zastupljena te se iz dana u dan širi i raste broj glazbenih terapeuta, dok je u Hrvatskoj znatno manje odgojno – obrazovnih ustanova gdje je ona prisutna. Ovu vrstu terapije bi trebalo omogućiti svakom djetetu, a posebno bi se trebalo potaknuti educiranje odgojitelja i učitelja, a i svih ostalih stručnih suradnika, u ovome području. Djeci s posebnim potrebama se posebno treba omogućiti susret i bavljenje glazbom kako bi se umanjile njihove teškoće, ali i poboljšao njihov razvoj. Svaka glazba može pomoći u liječenju, samo je važno kako i koju glazbu koristiti (Breitenfeld i Majsec Vrbanić, 2008).

Zaključno, potrebno je naglasiti potrebu za stalnim unapređivanjem i provođenjem novih istraživanja koja bi trebala biti usmjerena na što veći boljitak i razvitak terapije glazbom. Na taj način bi se uvidio pozitivan napredak u cjelovitom rehabilitacijskom procesu kako kod osoba sa sindromom Down, tako i kod osoba s bilo kakvim teškoćama u razvoju.

7. LITERATURA

1. Europska komisija (EACEA) Eurydice (2018). *Uključenje djece i učenika s posebnim potrebama u redoviti sustav obrazovanja*. Ured za publikacije Europske unije: Luxembourg. Dostupno na: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/special-education-needs-provision-within-mainstream-education-11_hr (20.08.2021.)
2. Breitenfeld, D., Majsec Vrbanić, V. (2010). *Muzikoterapija*. Zagreb: Music play.
3. Breitenfeld, D., Majsec Vrbanić, V. (2008). *Kako pomoći djeci glazbom: Paedomusicotherapia*. Zagreb: Udruga za promicanje različitosti, umjetničkog izražavanja, kreativnosti i edukacije djece i mladeži „Ruke”.
4. Crnković, D, Hendija, P., Poljak, A., Gelo, J. (2020). *Muzikoterapija: umjetnost glazbe kroz umijeće liječenja*. Zagreb: Klinički bolnički centar Sestre milosrdnice. Naklada Slap.
5. Čulić, V., Čulić, S. (2009.) *Sindrom Down*. Split: Udruga za sindrom Down.
6. Gazibara, D., Živković, I. (2009). Glazba kao terapijsko sredstvo. *Sveta Cecilija: časopis za sakralnu glazbu*, 79(3/4) str. 56-65. Dostupno na: [file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Sv Cec 3 4 09 Gazibara D Zivkovic I.pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Sv%20Cec%203%204%2009%20Gazibara%20D%20Zivkovic%20I.pdf) (01.09.2021.)
7. Gojmerac, I. (2014). Glazbeno-plesne igre kao terapija i rehabilitacija djece s posebnim potrebama. *Music Education Research*, str. 1 – 14. Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Ivana-Hadzihasanovic-Gojmerac/publication/276268108_Glazbeno_plesne_igre_kao_terapija_i_rehabilitacija_djece_s_posebnim_potrebama/links/5553840608ae980ca6085764/Glazbeno-plesne-igre-kao-terapija-i-rehabilitacija-djece-s-posebnim-potrebama.pdf?origin=publication_detail (20.08.2021.)
8. Gospodnetić, H. (2015). *Metodika glazbene kulture za rad u dječjim vrtićima*. Zagreb: Mali profesor d.o.o.

9. Granić, M. (2021). Razlika između djece s posebnim potrebama i djece s teškoćama u razvoju. Dostupno na: <https://www.krenizdravo.hr/zdravlje/psihologija/razlika-između-djece-s-posebnim-potrebama-i-djece-s-teskocama-u-razvoju> (20.08.2021.)
10. Ivanković, K. (2003). *Downov sindrom u obitelji: priručnik za roditelje i stručnjake*. Zagreb: FoTo Marketing- FoMa.
11. Kiš – Glavaš, L. (2016). *Rehabilitacija putem pokreta: integrativni pristup poticanju razvoja djece i mladih s teškoćama u razvoju i podizanju kvalitete života osoba s invaliditetom*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
12. Miljak, A., Vujičić, L. (2000). *Vrtić kao dječja kuća: odgajatelji Istre odgajateljima na zajedničkom putu odrastanja s djecom*. Poreč: Dječji vrtić i jaslice „Radost” Poreč.
13. Nikolić, L. (2017.) Utjecaj glazbe na opći razvoj. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 159(1-2), str. 139-158. Dostupno na: [file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/139_158_nikolic_Pages_from_Napredak_2018_1_2_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/139_158_nikolic_Pages_from_Napredak_2018_1_2_8%20(1).pdf) (01.09.2021.)
14. Rojko, P. (2002). *Glazbenteorijska i psihološka uporišta glazboterapije*. Zagreb: Hrvatsko društvo glazbenih i plesnih pedagoga.
15. Svalina, V. (2018). Profesionalni identitet glazbenih pedagoga // *Музички идентитети, зборник радова Двадесетог педагошког форума сценских уметности* / Petrović, M. (ur.). Beograd: Fakultet muzičke umetnosti u Beogradu, str. 83-98. Dostupno na: file:///C:/Users/UFZG/Downloads/965993.Vesna_Svalina_Profesionalni_identitet_glazbenih_pedagoga.pdf (01.09.2021.)
16. Špoljarec, Z. (2009). *Kompetencije odgojitelja potrebne za rad s djecom s posebnim potrebama*. Diplomski rad. Osijek: Učiteljski fakultet.
17. Vuković, D, Tomić Vrbić, I., Pucko, S., Marciuš, A. (2008). *Down sindrom: vodič za roditelje i stručnjake*. Zagreb: Hrvatska zajednica za Down sindrom.

18. Uzelac, M., Ratković, Pribičević – Gelb, D., Pantić, Z. (2008). *Za roditelje - Radionice za rad s roditeljima*. Zagreb: Mali korak.

19. Zrilić, S. (2011). *Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole. Priručnik za roditelje, odgojitelje i učitelje*. Zadar: Sveučilište u Zadru.

Izjava o samostalnoj izradi rada

Pod punom odgovornošću izjavljujem da sam ja, Klara Križanić, završni rad pod naslovom „Utjecaj glazbe na osobe s Down sindromom" u potpunosti izradila samostalno. Pri izradi koristila sam literaturu koju sam u skladu s pravilima i navela.